

Andrzej Paczkowski, Pół wieku dziejów Polski 1939-1989, Warszawa PWN 1995

W ostatnich latach wielu historyków zajmujących się dziejami najnowszymi Polski, podjęło próbę przedstawienia syntezy tych dziejów. Uczynili to między innymi Jerzy Eisler¹, Wojciech Roszkowski² i Antoni Czubiński³. Ich prace mimo pewnych niedoskonałości zapoczątkowały serię opracowań „podręcznikowych”. Do tego gatunku należy również książka Andrzeja Paczkowskiego, „Pół wieku dziejów Polski 1939-1989”, opublikowana przez Wydawnictwo Naukowe PWN w Warszawie w 1995 r. Wprawdzie Autor, we wstępie zastrzegł, że praca nie aspiruje do roli podręcznika o charakterze faktograficznym, to jednak nie wykluczył, co potwierdził w dalszej części, wprowadzenia przez nią do obiegu dydaktycznego nieznanych dotychczas faktów. Notabene konstrukcja i zakres merytoryczny poruszonych w pracy problemów, niezależnie od woli Autora i jego zamierzeń, mieszczą się w formule gatunku historiograficznego, jakim jest podręcznik.

Tytuł recenzowanej książki jest bardzo sugestywny i nie powinien budzić żadnych kontrowersji. Chronologicznie obejmuje on lata 1939-1989, zakreślając tym samym precyzyjne ramy dla omawianych wydarzeń. Rok 1989, to „koniec epoki”, który wyznaczył powszechnie przez wszystkich przyjętą cenzurę odejścia w mroki przeszłości państwa pod nazwą Polska Rzeczpospolita Ludowa. Z kolei początkowa data – 1939 – rozpoczyna w historii Polski tragiczny okres będący jednocześnie dyskursem przyczynowo-skutkowym dla narodzin państwa, nazwanego później Polską Ludową.

Książka Andrzeja Paczkowskiego, licząca 604 strony, oprócz wstępu, składa się z ośmiu rozdziałów kryjących się pod wymownymi tytułami: „Niewola i walka”, „Dwie Polski”, „Nowa rzeczywistość”, „Budowanie podstaw...”, „Realny socjalizm: rządy silnej ręki”, „Realny socjalizm: la belle époque”, „Długi marsz – prolog”, „Długi marsz – wojna i pokój”. Każdy z tytułów (poza drugim) określa w miarę precyzyjnie zakres tematyki stanowiącej przedmiot narracji historycznej. Oznacza to, że oczekiwania czytelnika odnoszące się do znalezienia treści adekwatnych do tytułu rozdziału zostaną zaspokojone. Umożliwia to także konstrukcja pracy, która w formie merytorycznej i chronologicznej odpowiada periodyzacji powszechnie stosowanej w historiografii polskiej.

Pierwszy rozdział recenzowanej pracy Autor poświęcił na przedstawienie historii Polski w okresie drugiej wojny światowej. Omówił w nim los instytucji państwowych, politykę okupantów, Polskie Państwo Podziemne, jego kreatorów i instytucje, zachowa-

nia społeczne oraz sprawę polską w polityce aliantów. Wymienione problemy zaprezentowane na 114 stronach, dzięki przejrzystej konstrukcji dają kompleksowy obraz dramatu Polski, a logika wykładu sama narzuca odbiorcy wnioski. Takiej percepcji sprzyjają również niezwykle czytelne i trafne konstatacje, notabene występujące w całym tekście. Powyższe zalety (a jest ich więcej) nadają recenzowanemu rozdziałowi duże walory poznawcze i dydaktyczne.

„Dwie Polski”, to tytuł drugiego rozdziału (18 stron), w którym Autor omówił historię Polski w okresie od sierpnia 1944 do lipca 1945 r. Kontrowersje budzi sam tytuł opracowania, którego sugestywność jest daleko idąca i może powodować u czytelnika najróżniejsze skojarzenia. Tym bardziej, że Polska jako państwo, w ścisłym tego słowa znaczeniu, w tym czasie nie istniała⁴, natomiast Autor przedstawił dwie opcje polityki polskiej. Jedną realizowaną przez rząd polski w Londynie, drugą zaś kreowaną przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. Te dwa warianty polityki polskiej⁵, notabene wyznaczone przez układ międzynarodowy, znalazły swoje paralelne przełożenie na ziemiach polskich, co zresztą autor doskonale wyeksponował w tekście.

Trzeci rozdział liczący 62 strony i określony znamienym tytułem „Nowa rzeczywistość” wprowadza czytelnika w powojenną historię Polski. Andrzej Paczkowski w sposób systematyczny przedstawił i uporządkował wiedzę dotyczącą terytorium, migracji ludności i sceny politycznej. Zaprezentował postawy społeczne, metody walki politycznej oraz scharakteryzował poszczególne opcje polityczne na tle układu międzynarodowego.

Wymowne tytuły podrozdziałów, noszące czasami znamiona publicystyki, wiernie oddają zakres poruszanych zagadnień tematycznych. Podobne uwagi można odnieść do treści i wypływających z nich wniosków. Autor bez iluzji i zawoalowania pokazuje motywacje, cele, metody gry politycznej oraz i jej konsekwencje i to zarówno w układzie krajowym, jak i międzynarodowym. Jego spostrzeżenia wynikają nie tylko z samych faktów, lecz również z ich interdyscyplinarnego ujęcia. Warto dodać, że zaletą tego rozdziału, i nie tylko tego, jest uporządkowanie i syntetyczne przedstawienie faktografii powszechnie znanej. Przykładem może być opis referendum czy wyborów do sejmu z 19 stycznia 1947 roku.

Będąc konsekwentnym w logice wykładu, następny rozdział (92 strony) Autor poświęcił „najciemniejszemu” okresowi w powojennych dziejach Polski. Wyeksponował w nim władzę, ubezwłasnowolnionych aktorów sceny politycznej oraz obowiązujące reguły gry. Główną uwagę skupił na Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej ukazując jej „orwellowską” strukturę, politykę i ideologię. Wielowątkowa narracja odnosząca się do tego okresu historii Polski, nie pozostawia żadnych złudzeń co do quasitotalitarnego

charakteru państwa, a jej werbalna emanacja, czasami ironiczna i kąśliwa, eksponuje patologiczne zjawiska budowanego na wzór sowiecki systemu politycznego. Systemu, w którym nie było miejsca na normy i reguły demokratyczne. Kluczową rolę pełnił terror i masowe represje zmierzające do wymuszenia posłuszeństwa i akceptacji, przynajmniej zewnętrznej, dla budowanego państwa oraz jego ideologii. Podobnie jak w poprzednich rozdziałach, tak i tutaj Andrzej Paczkowski, na zasadzie paralelnej, przedstawił historię emigracji oraz sytuację międzynarodową.

Historia Polski „za panowania” Władysława Gomułki, to temat piątego rozdziału (82 strony). Analizowane w tym okresie zmiany Paczkowski traktuje jako odstępstwo od ideologicznej ortodoksji mieszczące się w obrębie doktryny i nie naruszające podstaw systemu. Wprawdzie po 1956 r. władze przestały domagać się codziennej afirmacji i pewna część społeczeństwa mogła egzystować w miarę „spokojnie”, to jednak był to tylko pozór.

Ortodoksyjne i wynaturzone reguły gry politycznej z lat 1949-1954 zamieniono na bardziej „subtelne i cywilizowane”. Wybory odbywały się bez skreśleń, chłopów nie zmuszano do masowego zakładania spółdzielni produkcyjnych, a podmioty sceny politycznej nie musiały obawiać się policyjnego terroru. Chłopi zamiast spółdzielni otrzymali „możliwość” zrzeszania się w tworzonych kółkach rolniczych, gdzie rolę „subtelnego bodźca” zamiast ideologicznej propagandy zaczęły pełnić nakłady finansowe. I tak na przykład, w latach sześćdziesiątych sektor państwowy i spółdzielczy w rolnictwie (15% ogółu areалу) pochłaniał 3/4 wszystkich funduszy przeznaczonych na rolnictwo. Również „na siłę” nie łączono i nie rozwiązywano organizacji (poza jednostkowymi przypadkami), lecz ograniczano im dotacje, zmuszając w ten sposób do uległości. Trzeba zgodzić się ze stwierdzeniem Autora, że ustrój za Gomułki w porównaniu z poprzednim dał się lubić. Oczywiście nadal były specjalne dziedziny życia, które władza darzyła szczególną troską, jak chociażby ekonomia, ideologia czy kultura. Ta ostatnia oprócz niezaprzeczalnych osiągnięć fundowała społeczeństwu socjalistyczną kulturę masową z indoktrynacyjnymi wzorcami i spektakularnymi przykładami przyjaźni polsko-radzieckiej.

W następnym rozdziale przedmiotem narracji historycznej Autor uczynił okres realnego socjalizmu budowanego w Polsce pod przewodnictwem I Sekretarza KC PZPR, Edwarda Gierka. Wśród wielu poruszonych problemów swoją uwagę skupił na polityce partii, strategii gospodarczej, stosunkach państwo-kościół, powstaniu zorganizowanej opozycji politycznej oraz charakterystyce sytuacji międzynarodowej. Ciekawe ujęcie okresu „budowy drugiej Polski”, jej otwarcia na Zachód umożliwia zrozumienie procesów, które doprowadziły do kryzysu systemu komunistycznego. „Przerwana dekada”

Gierka miała swoją specyficzną dynamikę i charakteryzowała się odmiennym tempem i skalą wydarzeń w porównaniu z wcześniejszymi okresami dziejów PRL. Jej fenomenem było nie tylko powstanie opozycji, przyjęcie przez nią programu nie mieszczącego się w ramach ustrojowych, ale także uzyskanie przez nią wpływu na bieg wydarzeń ustrojowych.

Dwa ostatnie rozdziały recenzowanej pracy („Długi marsz – prolog” i „Długi marsz – wojna i pokój”), liczące 114 stron stanowią merytorycznie i metodologicznie uzupełniającą się całość. Ich cenzus chronologiczny obejmuje okres od 1 września 1980 r., tj. powstania Międzyzakładowych Komitetów Założycielskich (MKZ) do czerwca 1989 r., a więc wyborów parlamentarnych w Polsce. Autor doskonale uchwycił szczegóły i połączył je z dominującymi faktami oraz procesami, które decydowały w tym okresie o sytuacji w Polsce, a także na arenie międzynarodowej. Świadczy o tym opis historii NSZZ „Solidarność”, polityki władz PRL, stanu wojennego czy chociażby zachowań społecznych. Z rozdziałów tych czytelnik dowie się między innymi, ile liczył i jak funkcjonował aparat przymusu w stanie wojennym, jaka była motywacja wprowadzenia tego kontrowersyjnego do dnia dzisiejszego rozwiązania oraz jakie formy i metody przybrał opór społeczny. Specyfika analizowanych wydarzeń polegała na permanentnym wzroście roli opozycji, która w konsekwencji doprowadziła do rozpadu monocentrycznego ładu życia politycznego i społecznego zarówno w skali kraju, jak i całego bloku państw radzieckiej dominacji. Oczywiście ten fragment pracy, podobnie jak i całą książkę, można było napisać inaczej. Nie należy jednak zapominać, że we wstępie Autor określił się jako przeciwnik systemu panującego w Polsce w latach 1944-1989.

Zaletą recenzowanej pracy, o czym wspomniano już wcześniej, jest paralelne ujęcie omawianych problemów. W tych wypadkach, w których Autor nie stosuje bezpośrednio tej metody – lakoniczne wnioski czynią tekst przejrzystym. Czasami te ostatnie wprowadzają uproszczenia, co jednak przy takiej konstrukcji pracy i szerokiej gamie poruszanych problemów nie jest wadą. Poza tym, A. Paczkowski zgodnie z deklaracją zawartą we wstępie, jest konsekwentny i ogranicza się do ferowania czytelnikowi tzw. niezbędnych dat, nazwisk i danych personalnych, faktów i mechanizmów je kreujących. Dzięki temu praca mimo podręcznikowego charakteru jest czytelna i jej odbiorca nie ma wątpliwości, która data wymaga percepcji.

Zastrzeżenia budzi jedynie (w sferze metodologii) brak bibliografii i przypisów. Nie wiadomo czy winą za taki stan rzeczy obarczyć Autora czy wydawnictwo. W niniejszej książce A. Paczkowski podał wiele faktów i danych statystycznych, w związku z tym czytelnik pragnąłby wiedzieć, z jakiego pochodzą źródła. Również recenzent nie może podjąć rzeczowej polemiki, gdyż kontrowersyjne dane mogą być

wynikiem najnowszych ustaleń Autora i mogą posiadać charakter weryfikacyjny sensu stricto. Jedno jest pewne, tego typu praca, m.in. ze względu na porządkujący charakter badań i prezentację ich najnowszych wyników, musi uwzględniać przynajmniej w minimalnym stopniu bazę źródłową.

Przedstawione nieliczne uwagi nie obniżają wartości recenzowanej pozycji. Praca Andrzeja Paczkowskiego jest udaną próbą zaprezentowania genezy i rozwoju historycznego państwa zwanego Polską Ludową. Podręcznikowy układ treści, trafny dobór tematyki, logiczny tok wykładu i czytelna narracja historyczna czynią pracę atrakcyjną w sensie poznawczym, naukowym i dydaktycznym.

Andrzej Zaćmiński

Przypisy

¹ J. Eisler: Zarys dziejów politycznych Polski 1994-1989, Warszawa 1992.

² A. Albert (W. Roszkowski): Najnowsza historia Polski 1918-1980, Warszawa 1983 i 1989. Pozycja ta poprawiona i uzupełniona doczekała się kilku wydań.

³ A. Czubiński: Dzieje najnowsze Polski, t. 1 do roku 1945, Poznań 1994, oraz t. 2 dotyczący historii Polski Ludowej (1944-1989), Poznań 1991.

⁴ A. Friszke: Opozycja polityczna w PRL w latach 1945-1956, Warszawa 1994.

⁵ K. Kersten: Warianty polityki polskiej: rok 1944, w: Polska 1944/45-1989. Materiały i Studia 1, Warszawa 1995, s. 25-61.